

УДК 37.014(407)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Волошин С.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

У статті досліджено психолого-педагогічні основи розвитку мислення у молодших школярів крізь призму теоретичного аналізу. Встановлено, що у наукових дослідженнях актуалізується ідея про створення певних організаційно-педагогічних умов в початковій школі, які забезпечують повноцінний розвиток мислення дітей, пов'язаний з формуванням стійких пізнавальних інтересів, розумової діяльності та творчої ініціативи. Адже, мислення в молодшому шкільному віці розвивається на основі засвоєних знань та навичок. Доведено, що систему навчальної роботи з розвитку мислення слід здійснювати за такою технологією: усебічна діагностика особистості молодшого школяра загальноосвітніх навчальних закладів, вибір ефективних засобів, прийомів і методів розвитку мислительної сфери дітей.

Ключові слова: психолого-педагогічні основи, мислення, розвиток мислення, молодші школярі, розумова діяльність.

Постановка проблеми. Вивчення особливостей розвитку мислення дитини сьогодні набуває значного теоретичного та практичного значущості. Як свідчить аналіз наукових досліджень, сучасними науковцями актуалізується ідея про те, що створення певних організаційно-педагогічних умов в початковій школі забезпечить повноцінний розвиток мислення дітей, пов'язаний з формуванням стійких пізнавальних інтересів, розумової діяльності та творчої ініціативи. Адже, мислення в молодшому шкільному віці розвивається на основі засвоєних знань та навичок.

Науковцями обґрунтовано, що розвиток мислення забезпечує формування особистості, забезпечення її соціально-психологічної адаптації, виховання громадянської позиції, достатнього рівня культури, здатності до самостійного життя. У сучасній психолого-педагогічній літературі наголошується на тому, що усвідомлене критичне мислення є причинно-наслідковим під впливом навчального процесу, у дітей активно формується вміння планувати свої дії.

Таким чином, під впливом навчання мислення дітей стає більш довільним, більш програмованим, більш свідомим, планованим, тобто воно стає словесно-логічним [1; 2]. Оскільки молодші школярі мають різний ступінь розвитку психологічних особливостей, великий акцент у системі навчально-виховної роботи слід приділяти потенційним можливостям кожної дитини, а також здійснювати індивідуальний підхід до навчання дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні положення щодо особливостей розвитку мислення висвітлені у наукових дослідженнях П. Гальперіна [2], Р. Грановської [3], К. Гуревич [4], Р. Немова [7], обґрунтування психолого-педагогічного інструментарію розвитку мислення та закономірності формування мислительних якостей молодших школярів проаналізовані у працях Т. Богданової [1], В. Дружиніна [5], Л. Обухової [8], Т. Яновської [9; 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз проблеми розвитку мислення у дітей в розрізі психолого-педагогічних досліджень показує, що категорія мислення у роботах учених наділяється гуманістичним

змістом і ґрунтується на принципах залежності і взаємозв'язку психологічних якостей особистості дитини; творчої діяльності, її розвитку.

Найбільш значимими у розвитку мислення молодших школярів є соціальне оточення й індивідуальний досвід діяльності та спілкування з іншими вихованцями. Проте, не достатньо обґрунтованими вважаємо аналіз психолого-педагогічних основ розвитку мислення у розрізі його теоретичного аналізу.

Мета статті – проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблем розвитку мислення у молодших школярів крізь призму теоретичного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна модель виховання молодших школярів спрямована на особистість дитини та її активне включення у процес навчальної діяльності. Розвиток молодшого школяра детермінується віковими особливостями, які становлять генезу особистісно-диференційованого змісту навчально-виховного процесу в середовищі загальноосвітніх навчальних закладів [6].

Аналізуючи ситуативність розвитку мислення у молодших школярів Р. Немов зазначає, що мислення молодших школярів не можна розглядати без урахування особливостей мислення дітей дошкільного віку. Наочно-образне мислення мають, як відомо, вже діти 5-6 років. У дошкільника з'являється словесно-мовне мислення (здатність будувати прості форми міркувань і висловлювання, що структурно мають елементарні причинно-наслідкові залежності) [7, с. 345].

У вітчизняній психолого-педагогічній науці, заснованій на вченні про діяльну природу психіки людини, мислення отримало нове трактування. Його стали розуміти як особливий вид пізнавальної діяльності. Через введення в психологію мислення категорії діяльності було подолане зіставлення теоретичного і практичного інтелекту, суб'єкта і об'єкта пізнання. Тим самим для конкретного дослідження відкрився новий, раніше не відомий психологами зв'язок, що існує між діяльністю і мисленням, а також між різними видами самого мислення.

Вперше з'явилася можливість ставити і вирішувати питання про генезу мислення, про його

формування і розвиток у дітей в результаті цілеспрямованого навчання. Мислення в теорії діяльності стали розуміти як здатність, що життєво формується, до вирішення різноманітних задач і доцільного перетворення дійсності, спрямованого на те, щоб відкривати приховані від безпосереднього спостереження її сторони. Діяльнісна теорія мислення сприяла вирішенню багатьох практичних завдань, пов'язаних з навчанням і розумовим розвитком дітей [8, с. 296-297].

В біхевіоризмі мислення розглядалося як процес формування складних зв'язків між стимулами і реакціями, становлення практичних умінь і навичок, пов'язаних з вирішенням задач. Завдяки цьому вченню до сфери психологічних досліджень увійшло практичне мислення [8].

Великий вплив на дослідження мислення зробили роботи школи гештальтпсихології. У роботах В. Келера, М. Вертгеймера, К. Дункера мислення розглядається як раптове, непередбачене колишнім досвідом і знаннями «розуміння» ситуації. Діяльність мислення полягає, на їх думку, в тому, що окремі частини проблемної ситуації перекоструюються; утворюється нове «ціле», новий «гештальт». Саме ж перекоструювання відбувається завдяки раптовому охопленню – «інсайту» [6, с. 477].

Таким чином, необхідною умовою виховання самостійної і успішної особистості є залучення її до спільної діяльності, що формує почуття радості, відчуття успіху, розвитку, руху вперед, розуміння власної цінності й індивідуальності. Загалом ця умова переважно використовується на організаційному етапі діяльності, а також на етапі педагогічної корекції і передбачає широке впровадження таких форм діяльності дітей, за яких вони зможуть оволодівати необхідними знаннями, вміннями і навичками у спеціально змодельованих ситуаціях [3, с. 248-256].

Суб'єктивний вплив на процес розвитку мислення молодших школярів має вчитель загальноосвітнього навчального закладу. Цьому сприяють і об'єктивні умови, його позиція у колективі навчального закладу, формування значимості соціальної ролі, яку вони виконують.

У енциклопедичному словнику під мисленням розуміється «процес пізнавальної активності людини, що характеризується узагальненням і опосередкованим відображенням предметів і явищ дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відносинах» [7, с. 11]. Таким чином, мислення – це вищий, найбільш узагальнюючий і опосередкований процес відображення в людській свідомості дійсності, що встановлює зв'язки і відносини між пізнаваними об'єктами, які розкривають їх властивості і суть.

Комплексний розвиток дитячого мислення в молодшому шкільному віці йде в декількох різних напрямках: засвоєння та активне використання мови як засобу мислення; поєднання і взаємно-збагачуючий вплив один на одного всіх видів мислення: наочно-дієвого, наочно-образного і словесно-логічного; виділення, відособлення і відносно-незалежний розвиток в інтелектуальному процесі двох фаз: підготовчої і виконавчої. На підготовчій фазі розв'язання задачі здійснюється аналіз її умов і виробляється план, а на виконавчій фазі цей план практично реалізується.

Отриманий результат потім співвідноситься з умовами і проблемою.

Перший з названих напрямків пов'язаний з формуванням мови у дітей, з активним її використанням при вирішенні різноманітних задач. Розвиток у цьому напрямку йде успішно, якщо дитину навчають вести міркування вголос, словами відтворювати хід думки і називати отриманий результат.

Другий напрям у розвитку успішно реалізується, якщо дітям даються завдання, що вимагають для вирішення одночасно і розвинених практичних дій, і вміння оперувати образами, і здатності користуватися поняттями, вести міркування на рівні логічних абстракцій.

Якщо будь-який з цих аспектів представлений слабо, то інтелектуальний розвиток дитини йде як односторонній процес. При домінуванні практичних дій переважно розвивається наочно-дієве мислення, але може відставати образне і словесно-логічне. Коли переважає образне мислення, то можна виявити затримки в розвитку практичного і теоретичного інтелекту.

При особливій увазі тільки до вміння міркувати вголос у дітей нерідко спостерігається відставання в практичному мисленні і бідність образного світу. Все це, може стримувати загальний інтелектуальний прогрес дитини [7].

Таким чином, мислення молодшого школяра формується в процесі навчання, тобто в процесі надбання дітьми певних знань.

Для здійснення розвитку мислення молодших школярів активно застосовуються такі види конструктивної діяльності, як конструювання за зразком (модельне, за елементами, шляхом відкидання елементів з фонові фігури), за умовами і за задумом. Оскільки розвиток мислення молодших школярів повинен здійснюватися в контексті як навчальної так і ігрової діяльності, в заняття з дітьми зі всіх шкільних предметів, згідно складеному методичному комплексу, систематично слід включати ігри, завдання і вправи, спрямовані на розвиток наочно-образного мислення молодших школярів.

Науковці радять використовувати такі вправи з розвитку мислення як: «Нумо відгадай!», «Картинки-загадки», «Парні картинки», «Визначимо іграшку», «Зайва іграшка», «Склади речення», «Протилежність», «Визначення», «Придумай загадку», «Прислів'я», «Мистецтво вигадання історій». Заняття повинні бути спрямовані на формування передумов оволодіння молодшими школярами системою наукових понять, ставлячи своєю метою розвиток у дітей логічних операцій аналізу, порівняння, узагальнення, розвиток дій класифікації.

При спілкуванні в початкових класах у дітей формується усвідомлене критичне мислення. Це відбувається завдяки тому, що в класі обговорюються шляхи вирішення задач, розглядаються різні варіанти вирішення, вчитель постійно вимагає від школярів обґрунтовувати, розповідати, доводити правильність своєї думки, тобто вимагає від дітей, щоб вони вирішували завдання самостійно [7, с. 81].

Т. Яновська обґрунтовує думку про те, що інтегрований підхід до організації навчальної діяльності молодших школярів передбачає вико-

ристання таких засобів навчання (уроки серед природи, лабораторні роботи, колективна робота у малих групах, читання та аналіз з дорослими навчального матеріалу тощо), що сприяють не лише оптимізації навчально-виховного процесу, а й актуалізації та розвитку мислення [9; 10].

Вміння планувати свої дії так самоактивно формується у молодших школярів у процесі шкільного навчання. Навчання спонукає дітей спочатку простежувати план вирішення задачі, а тільки потім приступати до її практичного вирішення.

Висновки і пропозиції. Важливим вважаємо використання у навчальному процесі загальноосвітніх навчальних закладів методів, що активізують мислення в учнів молодших класів і їхньому сприяють становленню мислительної сфери особистості; сприяння засвоєнню поведінкових еталонів та норм, накопичення досвіду та механізмів взаємодії у суспільстві. Адже, особистісне самовизначення, пошук соціальної ролі молодшого

школяра, здатності до критичного мислення дійсності формуються соціогенним оточенням.

У контексті нашого дослідження важливо наголосити на необхідності наповнення навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах методами та засобами, які впливають на розвиток мислительної сфери молодшого школяра, що надасть допомогу у формуванні життєвої у формуванні життєвої стратегії, побудованої на аксіологічній складовій.

Процес розвитку мислення у системі навчально-виховної роботи слід здійснювати за такою технологією: усебічна діагностика особистості вихованця молодшого класу (емоційно-вольова, стосунки з групою, причини негативної поведінки); формування мети та визначення завдань виховної роботи з наданням переваги розвитку мислення; вибір ефективних засобів, прийомів і методів для означеної діяльності у напрямі підвищення рівня розвитку мислення.

Список літератури:

1. Богданова Т. Г., Корнилова Т. В. Диагностика познавательной сферы ребенка / Т. Г. Богданова, Т. В. Корнилова. – М.: Роспедагенство, 1998. – 68 с.
2. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П. Я. Гальперин // Исследование мышления в советской психологии. – М.: Просвещение, 1966. – 446 с.
3. Грановская Р. М. Элементы практической психологии / Р. М. Грановская. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1984. – 391 с.
4. Гуревич К. М. Индивидуально-психологические особенности школьников / К. М. Гуревич. – М.: Просвещение, 1988. – 176 с.
5. Дружинин В. Н. Диагностика общих познавательных способностей / В. Н. Дружинин // Когнитивное обучение: современное состояние и перспективы. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1997. – 261 с.
6. Энциклопедический словарь / Под ред. Введенского Б. А. – М.: Советская энциклопедия, 1964. – 736 с.
7. Немов Р. С. Психология. В 3-х кн. / Р. С. Немов. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1997. – 688 с.
8. Обухова Л. Детская психология: Теории, факты, проблемы / Л. Обухова. – М.: Академия, 1995. – 360 с.
9. Яновська Т. А. Вплив інтегрованого навчання на розвиток мислення учнів початкових класів / Т. А. Яновська // Психологія на перетині тисячоліть: Збірник наукових праць учасників п'ятих Костюківських читань: В 3 т. – К.: Гнозис, 1998. – Т. 3. – С. 600-608.
10. Яновська Т. А. Дидактичні та методичні засоби розвитку мислення молодших школярів в інтегрованому курсі «Довкілля» / Т. А. Яновська // Психологія: Зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. – Вип. 13. – С. 249-257.

Волошин С.Н.

Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье исследованы психолого-педагогические основы развития мышления у младших школьников через призму теоретического анализа. Установлено, что в научных исследованиях актуализируется идея о том, что создание определенных организационно-педагогических условий в начальной школе обеспечит полноценное развитие мышления детей, связанного с формированием устойчивых познавательных интересов, умственной деятельности и творческой инициативы. Ведь мышления в младшем школьном возрасте развивается на основе усвоенных знаний и навыков. Доказано, что систему учебной работы по развитию мышления следует осуществлять по следующей технологии: всесторонняя диагностика личности воспитанника общеобразовательных учебных заведений, выбор эффективных средств, приемов и методов развития мислительной сфери младшего школьника.

Ключевые слова: психолого-педагогические основы, мышления, развитие мышления, младшие школьники, умственная деятельность.

Voloshyn S.M.

Ivan Franko State Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL BASIS FOR THE THINKING DEVELOPMENT OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN: THEORETICAL ANALYSIS

Summary

The psychological and pedagogical bases of thinking development of junior schoolchildren are examined in the article through the prism of theoretical analysis. It is established that the idea that the creation of certain organizational and pedagogical conditions in elementary school will ensure the full development of children's thinking, related to the formation of persistent cognitive interests, intellectual activity and creative initiative is actualized in scientific researches. After all, thinking at the junior school age is developed on the basis of the acquired knowledge and skills. It is proved that the system of educational work on the development of thinking should be carried out with the following technology: comprehensive diagnostics of the individual pupils of secondary schools, the choice of effective means, goals and methods of development of the intellectual sphere of junior schoolchildren.

Keywords: psychological and pedagogical bases, thinking, development of thinking, junior schoolchildren, mental activity.